

GRANSKNINGAR

Ett i 120 år efterlängtat verk. Korois i S:t Marie församling – biskopssätets arkeologi och historia

Janne Harjula, Sonja Hukantaival, Visa Immonen, Tanja Ratilainen & Kirsi Salonen (toim.), *Koroinen. Suomen ensimmäinen kirkollinen keskus* [Korois. Finlands första kyrkliga centrum], Turun historiallinen arkisto 71, 368 s., ill., Turun Historiallinen Yhdistys ry, Turku 2018.

AR 1898 INLEDDES ARKEOLOGISKA UTGRÄVNINGAR på en udde som kallas för Korois belägen i det som var S:t Marie församling under medeltiden. Fastän företrädare för många generationer av forskare har intresserat sig för platsen och dess arkeologiska fynd, har den ändå till stora delar lämnats obehandlad. Man får till och med känslan av att 1900-talets forskare, med undantag för Juhani Rinne, i avsaknad av komplett forskning har närmast sig platsen med dess fynd försiktigt och noggrant vägande sina ord.

Först år 2012 nåddes en sådan gynnsam situation då tillräckligt råddiga forskare som hade ett brett intresse för ämnet och som också var välmeriterade, samarbetsvilliga, i lämplig ålder och hade blicken riktad mot framtiden, tog initiativ till att påbörja ett gediget och mödosamt arbete. Bland dem fanns Janne Harjula, Visa Immonen och Tanja Ratilainen från arkeologijämnet vid Åbo universitet som fått sin utbildning under arkeologiprofessor Jussi-Pekka Taavitsainens tid, samt Kirsi Salonen som å sin sida är en av historieforskaren Christian Krötzls vid Tammerfors universitet student. Dessa kallade in över tjugo andra experter från sina egna discipliner.

Utöver introduktionskapitlet ”Uusi tutkimushanke käynnistyy” [”Ett nytt forskningsprojekt påbörjas”] är boken indelad i fyra huvudsektioner. I varje sektion ingår bredare sammanfattande avsnitt, vilka är försedda med källor, litteratur och bilagor. De sistnämnda utgörs i huvudsak av kartor över platsens särdrag samt föremålens spridning; de är delvis svårlästa på grund av sitt ringa format (bilagor 4–7). I introduktionskapitlet erbjuds läsaren information om projektets bakgrund, forskningsläge, fyndläge och

tillvägagångssätt. Detta är viktigt för nutida forskare, men kommer också efter flera årtionden att vara en nyttig forskningshistorisk källa.

Utformningen av innehållsförteckningen är emellertid misslyckad. Då man gjorde den har man uppenbarligen försökt få den att rymmas på ett uppslag för att på ett enkelt sätt rent visuellt tillgängliggöra allt det nödvändiga. Det här lyckas inte, eftersom innehållsförteckningens viktigaste och ursprungliga uppgift, att berätta för läsaren med tillräcklig noggrannhet var vilka saker finns, förblir ouppfylld. Från hela innehållet saknas alltså över 30 kapitel, vilka läsaren, om han eller hon lyckas gissa sig till deras existens, själv är tvungen att leta upp. Den bristande läsarvänligheten framhävs av att kapitlens författare är markerade med initialer, vars betydelse man är tvungen att särskilt leta fram, samt av att det inte finns några register i boken.

I huvudkapitel 1, ”Koroinen – tutkimus ja sijainti” [”Korois – forskning och läge”], fördjupar sig huvudförfattarna i objektets bakgrund utifrån perspektiven historieforskningens historia samt källorna (både skriftliga och arkeologiska) och deras insamling. Huvudkapitel 2 är tillägnat Korois ”som kyrkligt centrum”, men kapitlet innehåller också information om slutet av den förhistoriska tiden i Åbotrakten, i synnerhet med tillbakablick till vikingatiden (cirka 800–1025/1050 e.Kr.) och korstågstiden (cirka 1025/1050–1150/1200). I enlighet med rubriken undersöks här händelser rörande de religiösa fenomenens nivå samt deras spår. Parallellt med detta undersöks i kapitel 3 de arkeologiska källorna, på vars grund man kan göra tolkningar om bosättning och levnadssätt, näringar och fritidssysselsättningar; naturligtvis ingår här också det religiösa livets fysiska spår. I huvudkapitel 4 förflyttar man sig till tiden då biskopssätet inte längre fanns i Korois utan i Åbo stad.

Stommen till huvudkapitel 1 utgörs av Salonens och Immonens artiklar. Salonen granskar samtliga skriftliga källor som rör Korois från medeltiden och den nya tidens början och diskuterar vad man kan få ut av dem. Ett mycket relevant förhållande som rör källorna är det faktum att ortnamnet Korois nämns för första gången år 1303, det vill säga under den tid då biskopssätet höll på att flyttas eller redan hade flyttats till Åbo stad. Samtidigt framgår det hur man utifrån en invecklad beviskedja kan få klarhet i detta förhållande. Forskningen om Korois historia sträcker sig ända till medeltiden, men det var först på 1800-talet som man förstod att den medeltida sockenkyrkan i S:t Marie inte är identisk med Korois kyrka. Först ännu senare kunde man dra slutsatsen att den rubrik som skrivits under senmedeltiden till det påvliga brevet som utställdes i januari 1229 inte syftade på biskopssätets förflyttning från Korois till den nutida platsen Unikankare, utan från Nousis till Korois. Man kan till och med säga att det var då dessa fel åtgärdades som forskningen kunde börja på allvar.

Immonen å sin sida har skrivit ett stringent kapitel om fältundersökningarna på Korois udde, vilka gjordes i fem utgrävningsperioder 1898–1902. Arbetet var mycket omfattande i relation till det då rådande läget inom den finländska fornforskningen, och författaren visar att den arkeologiska kommitténs resurser sist och slutligen inte räckte till för att slutföra projektet. I kapitlet behandlas också Korois geologiska förhållanden. Här är Jussi Kinnunens text utmärkt beträffande den så kallade Åbo-åsens betydelse för biskopssätet.

Huvudkapitel 2 inleds med en översikt över kristendomens ankomst till Finland och dess etablering här. Texten ger en mycket illustrativ analys av de svårigheter som möter forskaren i hans eller hennes försök att analysera och tolka källornas skriftliga kvarlevor. Kirsi Salonens klagan är inte ogrundad: ”[v]arhaiskristillisyyden aika Suomen historiassa on hyvin hämärä” [”den tidiga kristna tiden i Finlands historia är mycket dunkel”]. Tidsperioden undersöks ur ett arkeologiskt perspektiv av Juha Ruohonen. Han grundar sin artikel på undersökningar av gravfält och för här fram intressanta tolkningar. Även missionstidens kyrkobyggnader behandlas med utgångspunkt i lämningarna av Finlands hittills äldsta kyrkobyggnad som upptäcktes i Ristimäki i S:t Karins år 2013. Artikeln är en bra inledande diskussion och kompletteras av Jaana Riikonens och Tiina Vaskos utmärkta inforutor om gravfältens särdrag.

Efter den arkeologiska bakgrunden behandlar Kirsi Salonen först Finlands missionsstifts ursprung. Den kyrkliga administrationens, alltså kyrkans ledning, lokala utveckling är sannerligen en viktig utgångspunkt för forskningen. Den tidigaste formen av den har vanligen placerats i Nousis, vid martyrbiskopen S:t Henriks grav, men Salonen anser att den nationalromantiska forskningens uppfattning, som hänvisade till platsens centrala natur, inte är trovärdig. Hon avvisar inte missionsbiskopens koppling till Nousis, men argumenterar att 1100-talets kyrkliga lagstiftning inte förutsatte ett statiskt biskopssätets existens. Vad gäller detta förhållande har hon säkerligen rätt. Å andra sidan vittnar förflyttningens ”grundläggningsbrev”, nämligen ett brev av påve Gregorius IX, daterat i januari 1229 i Perugia, som sändes till tre kyrkoledare i Linköpings stift om ett tidigare biskopssätets existens i någon form. Enligt detta hade katedralkyrkan (*cathedralis ecclesia*) kommit att placeras på en mindre gynnsam plats under ”den kristna trons tidiga etablering”. Påven gav nu mottagarna fullmakt att utreda saken och vid behov flytta biskopssätet (*episcopalis sedem*) till en lämpligare plats i stiftet. Till en sådan valdes Korois.

I brevet är, enligt min mening, platserna för det före detta och det kommande biskopssätet likvärdiga. Det nämns ingenstans att de skulle ha befunnit sig på olika nivåer i den kyrkliga hierarkin. Påven hade knappast kunnat författa brevtextern utan att basera den på de uppgifter som han

hade fått från Linköpings stift. Dessa uppgifter härstammar förmodligen från de uppgifter som gavs av Finlands missionsstifts biskop. Saken har enligt min mening betydelse därför att boks titeln lyfter fram Korois som Finlands *första* kyrkliga centrum (min kursivering). Det här påståendet är enligt mig inte trovärdigt.

Eftersom brevet är så relevant behandlar Salonen dess betydelse och innehåll grundligt. Här framför hon obestridliga fakta, som visar att flytten av biskopssätet inte innebar en flytt från Korois till Unikankare. Samtidigt visar hon att flytten inte nödvändigtvis ägde rum redan år 1229, utan kanske först något år senare. Samtidigt blir det klart att år 1229 inte kan anses vara grundläggningsåret för Åbo stad.

Redan före biskopssätets tidevarv fanns mänsklig aktivitet på Korois. Detta framgår av Janne Harjulas och Visa Immonens behandling av metallföremålsfynden och av Aki Pihlmans analys av keramik. De äldsta metallföremålen härrör antingen från folkvandringstiden (cirka 400–600 e.Kr.) eller från merovingertiden (600–800), men föremålets kontinuitet löper från vikinga- och korstågstiden ända genom medeltiden. Att genom en noggrann genomgång av ett mycket svårhanterligt fyndmaterial ha fått fram detta resultat är en av Korois-projektets största bedrifter.

I undersökningarna av Koroisudden har man främst diskuterat dess byggnader och spår av byggnaderna. Dessa undersöks i boken av Tanja Ratilainen, som har gjort en mycket grundlig dissekering av materialet – detta är det första kritiska arbetet efter att Juhani Rinne och Iikka Kronqvist tog ställning till det före andra världskriget. Ratilainens arbete har varit mödosamt, särskilt eftersom Rinnes anteckningar är ofantligt svårtolkade och motsägelsefulla. Ratilainen måste på många ställen konstatera att hon inte kommer längre. Situationen för tankarna till Rinnes observationer från Åbo domkyrka under perioden 1910–1920. Kritik mot dem har framförts redan tidigare men på 1990-talet började Knut Drake analysera Rinnes observationer och tolkningar genom att på plats gå tillbaka till källorna, det vill säga domkyrkans murade delar. Drake observerade så många problem att han skrev över tjugo kritiska artiklar på basis av dem utan att komma längre än till långhusets norrvägg och sakristiorna. Redan utifrån dessa artiklar omstörtade han kyrkans historia genom att obestridligen påvisa att domkyrkan murades av sten och tegel först under 1300-talets senare hälft (förmodligen lite senare). Innan dess var domkyrkan utan tvekan byggd i trä från det att den flyttades från Korois till Unikankare i samband med Åbo stads grundläggning kring 1300. Knut Drake kunde dessvärre inte slutföra sitt stora arbete eftersom han gick bort i en snabbt framskridande sjukdom år 2013.

Särskilt vad gäller kvarlämningarna av Korois kyrkobyggnader för Ratilainen fram mycket nytt, trots att många före projektets start trodde

att det mest väsentliga redan var sagt. Nu är till och med formerna för byggnadernas grundritningar helt och hållet nya. Därmed visar Ratilainen särskilt övertygande att den så kallade Träkyrka 1 har varit en byggnad med smalt kor. Kyrkan byggde man förmodligen före 1250 som det nya centrumets första kyrka, vilken senare ”förstördes” eller revs för att ge plats åt den nya kyrkan i början av 1300-talet.

Det viktigaste forskningsresultatet är ändå att stenkyrkan, som av majoriteten av forskarna daterats till 1200-talet, trots allt är från 1300-talets slut eller 1400-talets början. Den här tolkningen är klart mer trovärdig än de tidigare. För min egen del har jag 1994 presenterat ett alternativ som daterar den till senmedeltiden och att orsaken till att en kyrka i sten byggdes var att man ville få till stånd ett minneskapell för Koroisbiskoparna.¹ Den här tolkningen visar sig därmed vara felaktig och blir nu – även på basis av Frida Ehrnstens (se nedan) myntanalys – en del av forskningens historia. Ratilainen för fram ny intressant information även beträffande kyrkans altaren, dopplatsen och gravarna under kyrkan samt beträffande täckdikningen och ”kyrkans gårdsplan”. Överlag är det material som sammanställts för gravarna märkbart mer givande än man tidigare har trott tack vare kompetenta arkeologers förtjänst. Ulla Moilanens del är här särskilt berömlig, utan att förglömma Janne Harjula, Mia Lempiäinen-Avci, Heini Kirjavainen och Visa Immonen. Kirsi Salonen analyserar slutligen den administrativa organisationen av Korois biskopssäte utgående de fåtaliga historiska källorna.

Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen och Marika Räsänen går förtjänstfullt igenom dominikanernas möjliga kopplingar till Korois under perioden för deras tidiga uppehälle i Finland. Dessutom stärker deras text tolkningen att dominikanerna var en av de samhällsgrupper – de andra var kungamakten, handelsmännen och kyrkans ledning – till vilkas fördel och behov det var nödvändigt att grunda en stad i det finska området – alltså Åbo. Så skedde också, vilket framgår ovan, antingen i slutet av 1200-talet eller i början av 1300-talet. Det är ändå mindre sannolikt att dominikanernas första ”hus” i staden skulle ha funnits i närheten av domkyrkan och att det var först efter detta som de slog sig ner på platsen vid Kaskisbacken, där konventet fanns kvar ända fram till 1530-talet. Det är nämligen rätt tydligt rent visuellt att staden planerades och detaljplanerades i tre zoner, där domkyrkan var belägen i den nordöstra delen. I anslutning till denna fanns inrättningar och verksamheter, mittenområdet utgjorde borgerskapets zon och i den sydvästra delen låg dominikanernas område.

1. Markus Hiekkänen, 'The stone churches of the medieval diocese of Turku. A systematic classification and chronology', *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja, Finska Fornminnesföreningens Tidskrift* 101 (1994) s. 246.

Janne Harjulas artikel om den skriftliga kulturen i Korois är viktig, eftersom den är baserad enbart på det arkeologiska materialet. Läsaren får därför ta del av vilka slags möjligheter det finns att undersöka den skriftliga kulturen i en tid från vilken varken böcker eller papper, med skrift, överhuvudtaget inte finns bevarade. Detta är viktig läsning för dem som gärna stannar vid de skriftliga källorna.

Innehållet i huvudkapitel 3 ser ut att vara en med lätthet åstadkommen berättelse om föremålets karaktär, men detta vore en underskattning: de arkeologiska föremålets natur gör att textens utformning är ett resultat av ett enormt arbete med materialet. Koroisuddens boplatz – eller kanske snarare dess karaktär av biskopsresidens – avslöjar de många föremålen med koppling till byggnader, vanligtvis i form av järn, men också föremål av bly och glas. Dessa utgörs av gångjärn, haspar, nitar, lås, nycklar och blyramar om vilka Janne Harjula och Georg Haggrén berättar grundligt. Livet – såväl det vardagliga som det religiösa – belyses bokstavligen av elddon och ljushållare, men det är intressant att upptäcka att det exempelvis inte finns några spår över huvud taget av ljuskronor, som var vanliga i kyrkor under den senare medeltiden. Om att residenset delvis var ämnat som militär bas vittnar olika typer av fynd i anslutning till vapen. Bland dem märks den teknologiska innovationen på den europeiska kontinenten: flera funna pilspetsar kommer från armborst, men ibland har också pilbågar använts med tanke på de platta spetsarna som hittats – om de är avsedda för krig eller jakt kan man dock endast spekulera kring. Utöver dessa kan det också finnas vapen från järnåldern bland fynden. Beträffande beväpningen lyckas Harjula bygga upp en förträfflig redogörelse och tolkningshelhet. Bland de mer spektakulära men också ovanligare föremålen finns smycken och fästen, såsom ringar och spännen. Av de förra finns enligt Visa Immonen rentav fyra stycken och av dem är två riktiga praktföremål. Också pärlor, möjligen till och med från radband, finns det gott om och de behandlas av Anna Väänänen.

De förmodligen mest mångsidiga föremålen som belyser seder, ursprung och kulturella kontakter är lerbakerna, vilka Aki Pihlman går igenom utifrån sin forskning som sträcker sig över flera årtionden. Med tanke på ämnets bredd är det inte möjligt att behandla det desto mer ingående, varför det räcker med konstaterandet att det i Korois finns lokal ”auraadalskeramik” både från järnåldern och från den historiska tidens början såväl som fragment av olika kärl från de områden som i dag utgör nordvästliga Polen, Danmark, Nederländerna, Belgien, Rhenlandet, Nedre Sachsen, England och Frankrike. Bland de enskilda centrala produktionsorterna kan nämnas städerna Siegburg, Langerwehe och Raer. Sammanlagt har det till Korois importerats kärl från ett otroligt vidsträckt europeiskt område. Korois kan onekligen sägas – åtminstone i nuläget

inom arkeologin – ha varit Finlands mest internationella centrum under 1200-talet, och även om Åbo stads grundläggning cirka 1300 innebar att det uppstod ett nytt och mer betydelsefullt centrum försvann inte Korois strålgång under 1300-talet. Detta förhållande speglar också glasföremålen, vilka Georg Haggrén ger en utmärkt bild av genom en analys av glaskärvor. Auli Blåuer å sin sida för fram den del av föremålen som vittnar om bruket av djur.

Korois penningfynd bildar ”Suomen ylivoimaisesti rikkaimman yksittäisistä kohteista löydetyn keskiaikaisen raha-aineiston” [Finlands överlägset rikaste medeltida myntmaterial som har upphittats på en enda plats] såsom Frida Ehrnsten konstaterar. Dessa har även behandlats brett inom den tidigare forskningen, mest grundligt av Pentti Koivunen, som gick in i en häftig debatt med Pekka Sarvas 1979–1980, i färskt minne hos finska medeltidsarkeologer och numismatiker. Ehrnsten, som i november 2019 försvarade sin doktorsavhandling om det medeltida myntbruket i Finland, förmår nu, baserat på den senaste internationella forskningen och sina egna iakttagelser, framföra nya särdrag och perspektiv som ger en klar, mer logisk och trovärdigare bild av materialet än tidigare.

Ett av de mest intressanta förhållandena i platsens rikliga myntanvändning är handeln, som både Koivunen och Ehrnsten lyfter fram – och inte utan orsak. De nämner ändå inte att åtminstone en del av rikedomerna som flödade till Korois kom från församlingarna i Finlands missionsstift. Under tidsperiodens början – mellan 1225 och 1250 – grundade man Finlands första generation av landsortsförsamlingar, omkring 40 stycken. Säkerligen nästan tvådubblades deras antal fram till år 1300, alltså under den resterande tid som Korois var stiftets biskopsresidens. Tillsammans måste de 60–80 socknarna ha skapat en avsevärt stor kapitalkälla i en kyrkoprovins med annars rätt torftigt ekonomiskt potential jämfört med närområdena. Av Kauko Pirinens uppskattade forskning om tiondebeskattningen framgår att storleken på de deklarerade andelarna som tillföll biskopen inte var helt obetydliga.² De kunde betalas som spannmål, vilket i praktiken betyder att Korois gott kunde ha varit ett av biskopen styrt finansorgan, där man exporterade spannmål för vilket man fick gängse valuta. Kyrkan var redan på 1200-talet en storföretagare och Korois var för den lukrativa handeln det viktigaste transithandelscentrum i Finland.

Om handeln berättar också blysigillerna som behandlas av Jussi-Pekka Taavitsainen. Beträffande det lokala hantverket med koppling till den handel som bedrevs på platsen finns spår främst i form av smältdeglar och formar för hylsor, av vilka Mika Sarkkinen ger en mycket grundläggande

2. Kauko Pirinen, *Kymmenysverotus Suomessa ennen kirkkoreduktiota*, Historiallisia Tutkimuksia LV, Suomen Historiallinen Seura (Helsinki 1962).

presentation. Enligt Heini Kirjavainen var produktionen av textilhantverk uppenbarligen mycket mer omfattande och intensivare än vad man skulle kunna föreställa sig. Janne Rantanens analys av de många knivar-na som har hittats på platsen ger en bra bild av hur viktiga de har varit i människors liv.

Huvudkapitel 4 fokuserar på tiden då biskopssätet inte längre fanns i Korois utan hade flyttats till Åbo stad som en del av dess grundläggning kring 1300. Detta betydde inte att udden ödelades, utan den andra träkyrkan i ordningen och stenbyggnaderna som fanns vid stranden övergavs eller förstördes först omkring år 1400. Även efter detta, i början av 1400-talet, började man på platsen mura en stenbyggnad, uppenbarligen en kyrka, som ganska säkert förblev i byggstadiet. Den kyrkligt aktiva tiden i Korois slutade i samband med detta. Under hela medeltidens slutskede och ännu under 1500-talet har udden förmodligen varit obodd och obrukad. Det är först från och med 1600-talet som de arkeologiska fynden från platsen vittnar om aktivitet i koppling till jakt, utflykter och jordbruk. Under hela det följande århundradet fungerade udden som en äng och under 1800-talet idkades här jordbruk.

Att den nya tidens fynd har tagits med i boken är särskilt berömvärt. De består främst av delar av hästarnas seldon, plogblad, liar samt andra saker som har att göra med fysiskt arbete, men det finns också kvarlämningar som berättar om förströelse och nöjen såsom i Mika Ainasojas och Visa Immonens utmärkta artikel om spår av tobaksrökning. Riku Kauhanens artikel om föremål och fragment i anslutning till krutvapen öppnar på ett bra sätt upp Åbos omgivning: jakten fanns inte långt ifrån staden. Allt som allt är presentationen av föremålen från den nya tidens början en särskilt viktig informationskälla när det gäller en föga känd tidsperiod i föremålskulturen på landsbygden, men också i stadens omedelbara närhet.

Boken om Korois är av hög klass. Den är också ett minnesmärke över den arkeologiska forskning som bedrevs och vars material samlades in för mer än ett århundrade sedan och som därefter till stora delar försvann ur blickfånget. Bokens författargrupp förtjänar allt tack för sitt arbete. En översättning med nödvändiga korrigeringar till något av de vetenskapliga världsspråken skulle vara en kulturgärning, för vilken man hoppas att det går att finna en finansör.

Markus Hiekkänen